

Ecofeminist Criticism of “*Dele foolaad*” by Moniroo Ravanipoor

Homeira Mofti ^{1*} | Rahman Moshtaghmehr ² | Naser Alizadeh ³

1. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Azarbayjan Shahid Madani, Tabriz, Iran. Email: homeira.mofti@gmail.com
2. Corresponding Author, Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Azarbayjan Shahid Madani, Tabriz, Iran. Email: r.moshtaghmehr@azaruniv.ac.ir
3. Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Azarbayjan Shahid Madani, Tabriz, Iran. Email: N.alizadeh@azaruniv.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 25/07/2023

Received in revised form:

23/11/2023

Accepted: 04/12/2023

Published online: 22/06/2026

Keywords:

Dele foolaad,
Moniroo Ravanipoor,
Ecofemenist Criticism,
Feminist,
Women,
Oreng tree.

ABSTRACT

Eco-feminist critique is a contemporary approach in sociological studies that explores the relationship between women and nature. This theory is based on the premise that the oppression of women is interconnected with the oppression of nature. The goal of eco-feminism is to address and resolve these forms of oppression. In the field of literary criticism, this school seeks to uncover the patriarchal layers within texts. Although this approach is not widely known, many works of Persian literature can be analyzed from this perspective. All of Ravanipour's works are suitable for eco-feminist criticism due to the author's sympathy for women trapped in patriarchal society on one hand, and her love for nature and concern for it in industrial society on the other. *Dele Foolaad* reflects an eco-feminist perspective more than any other work by exploring the life of women and their connection to the orange tree, which symbolizes the bond between women and nature. This research, adopting an eco-feminist approach, aims to examine the relationship between women and nature and the dominance exerted by a male-dominated society over both in *Dele Foolaad*. The research showed that, in the eco-feminist analysis, both the main character of the story and the orange tree are affected by the oppressive forces of patriarchal society. This influence is evident in the tree's drying up and in Afsaneh's mother's death. On the other hand, Afsaneh, a dynamic character within this patriarchal structure, responds by changing the course of her life throughout the story, transforming from a weak woman at the beginning to a powerful woman by the end. The novel contains many eco-feminist elements, illustrated by the caring and empathetic relationship between the main character and the orange tree, a symbol of femininity. This connection highlights their shared responses to the oppression imposed by a misogynistic society.

Cite this article: Mofti, H., Moshtaghmehr, R., Alizadeh, N. (2026). Ecofeminist criticism of *Dele foolaad* by Moniroo Ravanipoor. *Research in Narrative Literature*, 15 (2), 153-172.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2023.9412.1816

Extended abstract

Introduction

The intricate relationship between women and nature has long been a subject of mythological, sociological, and literary inquiry. In many cultures, the earth is equated with the female body—a parallel that has historically justified the simultaneous exploitation of both. Ecofeminism, as a critical framework, posits that the patriarchal hegemony responsible for the oppression of women is inherently linked to the degradation of the environment. According to foundational theorists such as Karen Warren, the "logic of domination" operates through binary oppositions, relegating both nature and women to inferior, subservient positions.

In contemporary Persian literature, this discourse has gained significant momentum, enabling new interpretations of modern texts. Moniroo Ravanipoor, a prominent Iranian novelist, frequently explores the intersections of gender, trauma, and environment, particularly within the socio-cultural landscape of southern Iran. Her novel "Dele Foulaad" (Heart of Steel) serves as a poignant case study for ecofeminist analysis. The novel portrays the life of Afsaneh, a woman confined by the rigid structures of a patriarchal society, whose emotional and physical journey is deeply intertwined with her symbolic connection to an orange tree. This research examines how Ravanipoor employs ecofeminist elements to expose male-dominated power structures while simultaneously exploring possibilities for female agency and ecological consciousness. The study aims to address two primary questions: First, to what extent does "Dele Foulaad" reflect ecofeminist themes? Second, does the protagonist's journey offer a potential model for societal awareness and resistance against patriarchal ideologies?

Methodology

This research employs a qualitative, descriptive-analytical approach grounded in the theoretical framework of ecofeminism. The methodology centers on "cultural ecofeminism," which explores the socio-historical and symbolic construction of the relationship between women and nature. By analyzing narrative elements, character development, and key symbols—specifically the orange tree, the "dictator" figure, and the metaphor of "saltwater"—this study deconstructs the power dynamics shaping the protagonist's life. The analysis draws on Val Plumwood's perspectives regarding the dualism of nature and culture, as well as broader feminist critiques of societal structures. Data collection involves a close reading of the text "Dele Foulaad", identifying specific instances where environmental and gendered oppressions intersect.

Results and Discussion

The findings of this study demonstrate that *Dele foulaad* is a significant ecofeminist text,

effectively utilizing symbolic representation to critique patriarchal dominance. The analysis reveals three major findings:

1. The Symbolic Correspondence of Woman and Nature: The orange tree serves as the central ecofeminist symbol in the novel. The narrative establishes a direct, sympathetic connection between the protagonist, Afsaneh, and the tree. When Afsaneh endures societal judgment and patriarchal abuse, the tree withers and dries up. Conversely, as Afsaneh embarks on her journey toward self-awareness and independence, the tree begins to revive. This dual experience reinforces the ecofeminist premise that the suffering of the female body and the degradation of the natural world are inextricably linked under patriarchal rule.

2. The "Dictator" and Patriarchal Hegemony: The character of the "dictator"—a symbolic internal and external force of oppression—represents the monolithic structure of patriarchy. This figure restricts Afsaneh's agency, aiming to block her view of the sky, the sun, and the natural world, thereby enforcing her isolation. Research shows that as long as the protagonist validates the "dictator" through submissive behavior, her femininity remains stifled. The eventual decline of this figure in the narrative mirrors Afsaneh's maturation and her decision to move beyond the traditional binary of "weak woman versus dominant man."

3. The Metaphor of Saltwater and Cultural Toxicity: The "saltwater"—symbolizing both literal tears and the bitter, salty critiques from society—acts as a toxic agent that stunts the growth of both the woman and the tree. Ravanipoor skillfully uses this metaphor to demonstrate that societal pressure is not merely an abstract concept; it is an active, corrosive force. However, the narrative trajectory reveals that by "changing the soil" (a metaphor for gaining education and new experiences in Tehran), Afsaneh learns to neutralize this toxicity and cultivate a new, independent identity.

The presence of supportive, non-oppressive male figures, such as Siavash, introduces a counter-narrative, suggesting that the reconciliation of gender and nature is possible only when the "logic of domination" is replaced by empathy and mutual respect.

Conclusion

Dele foulad provides a compelling narrative that aligns with the core tenets of ecofeminist theory. Through the skilled deployment of symbolism, Ravanipoor successfully translates the abstract concept of "oppression" into tangible, felt experiences. The research concludes that the novel does not merely document the victimhood of women and nature; rather, it documents the process of awakening. Afsaneh's evolution from a silenced, "withered" woman to an assertive, empowered individual serves as a critique of the stagnant cultural norms of her society. By integrating environmental consciousness with feminist resistance, the novel functions as an

educational tool, encouraging readers to recognize the underlying patriarchal structures that govern both social relations and our treatment of the natural environment. Thus, *Dele foolaad* stands as a significant contribution to contemporary Persian literature, offering a vital perspective on the intersectional nature of environmental and social justice.

خوانش بوم فمینیستی رمان دل فولاد

حمیرا مفتی^{۱*} | رحمان مشتاق مهر^۲ | ناصر علیزاده^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.
رایانامه: homeira.mofti@gmail.com
۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.
رایانامه: r.moshtaghmehri@azaruniv.ac.ir
۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران.
رایانامه: N.alizadeh@azaruniv.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۰۱

واژه‌های کلیدی:

منیرو روانی‌پور،

دل فولاد،

نقد اکوفمینیستی،

زن،

درخت نارنج.

بوم‌فمینیست یا نقد فمینیستی بوم‌گرای یکی از رویکردهای نوین در مطالعات جامعه‌شناسی است که در پی به دست دادن رابطه ساختارمندی از ارتباط زن با طبیعت است. این نظریه بر آن است که ستم به زن با ستم به طبیعت در هم تنیده‌اند؛ تلاش بوم‌فمینیست‌ها در رفع این ستم است. در عرصه نقد ادبی تلاش این مکتب بر آشکار کردن لایه‌های مردسالارانه متون است. اگرچه این نگرش در سرزمین ما چندان شناخته شده نیست، اما بسیاری از آثار ادب فارسی از این منظر قابل تحلیل هستند. داستان‌های منیرو روانی‌پور به دلیل همدردی این نویسنده با زنان گرفتار جامعه مردسالار از سویی و ابراز عشق به مظاهر طبیعت و نگرانی برای تخریب آن در جامعه صنعتی از سوی دیگر مناسب نقد بوم‌فمینیستی هستند. در این میان *دل فولاد* با پرداختن به زندگی افسانه سربلند و پیوند او با درخت نارنج که یادآور پیوند زن با طبیعت است، بیش از هر نوشته دیگری خوانش اکوفمینیستی را برمی‌تابد. این پژوهش با نگاهی بوم‌فمینیستی در صدد دریافت بازتاب ارتباط میان زن و طبیعت و چیرگی جامعه مردسالار بر این دو در *دل فولاد* است. پژوهش نشان داد که در تحلیل اکوفمینیستی *دل فولاد* شخصیت اصلی داستان و درخت نارنج بسیار متأثر از اقتدارهای ظالمانه جامعه مردسالار هستند و این تأثیر در درخت با خشک شدن و در مادر افسانه با مرگش قابل تحلیل است. از دیگر سو شخصیت پویای افسانه در آن ساختار مردسالار در جهت مقابله با این نوع برخورد، روند زندگیش را در طول داستان تغییر می‌دهد و از زنی ضعیف و تحت ستم در ابتدای رمان به زنی قدرتمند در انتهای داستان تبدیل می‌شود. رمان به دلیل نشان دادن رفتار مراقبتی و همدلانه شخصیت اصلی داستان با درخت نارنج که نمادی از زنانگی است و پیوند این دو در نشان دادن واکنش‌های مشابه به ستم واقع شده از جانب جامعه زن‌ستیز، بسیاری از مؤلفه‌های اکوفمینیستی را در خود داشت.

استناد: مفتی، حمیرا؛ مشتاق مهر، رحمان و علیزاده، ناصر (۱۴۰۵). خوانش بوم فمینیستی رمان *دل فولاد*. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۵(۲)، ۱۵۳-۱۷۲.

حق مؤلف © نویسنده گان.

DOI: 10.22126/rp.2023.9412.1816

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

همواره در میان ملل گوناگون اسطوره‌هایی که زن و زمین را به هم پیوند می‌دهد وجود داشته و این پیوند بر چگونگی برخورد مردان با زن و طبیعت تأثیر داشته است. به گونه‌ای که از دید بوم‌فمینیست‌ها مردان در پی سلطه بر هر دو برآمده‌اند. این نظریه برخلاف آنچه به اشتباه تصور می‌رود، زن و طبیعت را یکی نمی‌بیند، بلکه اظهار می‌کند که این عمل (یکسان‌نگاری زن و طبیعت و ستم به آن‌ها) توسط نظام سرکوب‌گر مردسالار اتفاق می‌افتد. «در چند دهه اخیر تحلیل‌گرها به هر دو مورد جنبش زنان و جنبش‌های محیط زیست پرداخته‌اند. بسیاری از فمینیست‌ها استدلال کرده‌اند که اهداف این دو جنبش متقابلاً تقویت می‌شوند»^۱ (وارن، ۲۰۰۲: ۱). «دل مشغولی‌های مشترک «فمینیسم» و «بوم‌نقد» به ادغام آن‌ها و معرفی «اکوفمینیسم»^۱ انجامید. اکوفمینیسم جریانی است که همگام با موج دوم فمینیست پا گرفت که تلفیقی از مفهوم «اکولوژی/ بوم‌شناسی»^۲ و «فمینیسم»^۳ است» (ذکاوت، ۱۳۹۷: ۵۷). اکوفمینیست‌ها وجوه مشترکی را میان استضعاف جنسی و تخریب منابع زیست بوم که عمده‌تاً توسط اقدامات مردمحورانه انجام شده است، به بحث می‌کشند و تعامل زنان با طبیعت را راه‌حل این بحران می‌دانند. آنگونه که رز مری روتر در کتابش *زنان جدید/ زمین جدید* نوشت: «زنان باید بدانند در جامعه‌ای که مدل‌های بنیادین و اساسی ارتباطی بر اساس سلطه یک جنس باشد، برای زنان آزادی و برای بحران‌های محیط‌زیستی راه‌حل وجود نخواهد داشت» (وارن، ۲۰۰۲: ۱).

با تأمل در ادبیات ملل مختلف رابطه نزدیک میان زن و طبیعت و تسلط مردان بر هر دو را در جای‌جای متون ادبی می‌توان دید. سابقه کاربرد بوم‌فمینیسم در ادبیات به نوشته‌های آنت کلدنی^۴ می‌رسد. بسیاری از متون ادبی فارسی نیز با این رویکرد قابل بررسی هستند. در غالب آثار ادبی فارسی و به ویژه داستان و رمان، نمود اندیشه‌های اکوفمینیستی دیده می‌شود. *دل فولاد* منیر و روانی‌پور از جمله آثاری است که از این منظر قابل بررسی است. از آنجا که *دل فولاد* داستان زندگی زنی است که در بسیاری از برهه‌های زندگی متأثر از ستم جامعه مردسالار بوده است، بنابراین در این رمان چگونگی تأثیر تفکر غالب مردسالار بر زندگی زنان جامعه در آن روزگار نمایانده شده است.

1. Ecofeminism

2. Ecology

3. Feminism

4. Annette Koldny

شخصیت اصلی داستان در برهه‌های زمانی گوناگون از جانب پدر، همسر، همکار و به ویژه از جانب شخصیت خیالی دیکتاتور (که به صورت نمادین، نشان‌دهنده ظلم همواره اجتماع مردسالار است) تحت ستم است. او همزمان در تمام مسیر زندگی پیوندی بسیار زیبا و اسطوره‌ای با درخت نارنج دارد که پیوند و این همانی زن و طبیعت را نشان می‌دهد. با توجه به این که فمینیسم بوم‌گرا به شدت سلطه مرد بر زن و طبیعت را نفی می‌کند و از سوی دیگر می‌خواهد چهارچوب اخلاقی مناسبی برای پیوند میان زن و طبیعت، به دور از هرگونه تعصبات مردانه بیابد؛ و نیز چون این مکتب به دنبال به رسمیت شناختن صداهای متنوع زنان است که در بستر نژادپرستی، طبقات اجتماعی، سن و ملاحظات فکری، گرفتار شده‌اند و صدای خود را برای رهایی از این حصارهای تنیده بر وجودشان بلند کرده‌اند؛ می‌توان گفت این اثر یکی از رمان‌های معاصر است که شمار بسیاری از این موارد در آن دیده می‌شود و از رهگذر نقد اکوفمینیستی رمان، نگاه نقادانه نویسنده به اندیشه‌های مردسالار نمایانده می‌شود.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

- ۱- آیا دل فولاد منیر و روانی‌پور در تحلیل اکوفمینیستی، مؤلفه‌های این نوع نقد را در خود دارد؟
- ۲- در صورت وجود مؤلفه‌های اکوفمینیستی در دل فولاد، آیا این اثر روانی‌پور توانسته است، در آگاه‌سازی زنان اجتماع برای مقابله با تفکر غالب مردسالار سهمی داشته باشد؟

۲-۱. ضرورت انجام پژوهش

تحلیل آثار معاصر ادب فارسی بر اساس نقد و نظریه‌های جدید و به ویژه در بستر مطالعات میان‌رشته‌ای به این دلیل اهمیت دارد که اولاً با این نوع خوانش‌ها و آشکارشدن معانی نهفته در بطن اثر، لذت درک متن دوچندان خواهد شد؛ نیز این‌گونه تحلیل و خوانش‌ها شناخت بهتری از پس‌زمینه‌های فکری، فرهنگی و اجتماعی نویسنده اثر به خواننده خواهد داد. با توجه به این که بوم‌فمینیسم قائل به درهم‌تنیدگی انواع تعدی و برتری‌جویی و به دنبال رفع آن‌هاست، خوانش بوم‌فمینیستی آثار ادبی به صورت عام و اثر مورد تحلیل در این مقاله به صورت خاص می‌تواند زمینه را برای آزادی‌بخشی از منطق چیرگی مردانه که در پی سلطه بر زن و طبیعت است فراهم آورد. به این معنی که با آشکارکردن اشارات بوم‌فمینیستی در بطن داستان زمینه‌ای برای خواننده فراهم می‌شود تا این منطق چیرگی حاکم بر اجتماع و فرهنگ را که در رمان منعکس شده است ببیند و به تحلیل شرایط

موجود، نقد تفکر مردسالار و مقابله با آن برخیزد. از این جهت تحلیل اثر روانی پور بر اساس این نظریه و استخراج مؤلفه‌های اکوفمینیستی برای دریافت تلاش‌های فکری و فرهنگی نویسنده در جهت روشن‌گری ذهن خواننده، شناخت اندیشه چیرگی مرد محورانه در آن دوران و در نهایت تلاش برای مقابله با این اندیشه ضروری می‌نماید.

۱-۳. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهشی این مقاله را در دو زمینه می‌توان پی‌گرفت: نخست پژوهش‌هایی که درباره بوم‌فمینیسم انجام شده است. از آن‌جا که اکوفمینیسم رویکردی نوین در مطالعات جامعه‌شناسی^۱ است، سابقه پرداختن به این موضوع در ایران زیاد نیست و منابع مستقل و متعددی را نمی‌توان یافت. این نظریه در ایران بیشتر از رهگذر معرفی بوم‌نقد که در تعامل با اکوفمینیسم است شناخته شد. کتاب زنان و محیط زیست (۱۳۸۸) اثر عباس محمدی اصل را که در آن به نقش اقتصاد سرمایه داری در استثمار زن و طبیعت پرداخته شده است، شاید بتوان نخستین منبع برای شناخت اکوفمینیسم در ایران دانست؛ اما این کتاب به زمینه‌های فرهنگی و تاریخی فمینیسم بوم‌گرا نپرداخته است. مسیح ذکاوت در کتاب درآمدی بر بوم‌نقد (۱۳۹۰) ضمن معرفی بوم‌نقد، اکوفمینیسم را نیز شناسانده است. تحقیقاتی نیز به صورت جداگانه برای معرفی اکوفمینیسم در ده سال اخیر انجام گرفته است که می‌توان به این چند مورد اشاره کرد: حلیمه عنایت و حیدر فتح زاده مباحث نظری اکوفمینیسم را در مقاله «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسم» (۱۳۸۸) به طور مبسوط بیان کرده‌اند. زهرا پارساپور در کتاب نقد بوم‌گرا (۱۳۹۲) فصلی را به محیط زیست و جنسیت اختصاص داده است و درباره این رویکرد و ارتباط آن با ادبیات بحث کرده است. زمینه دوم پژوهش‌ها مقالاتی است که بعضی از آثار ادبی را با این رویکرد مورد تحلیل قرار داده است. زهرا پارساپور در مقاله مشترکی با خانم‌ها قلیپور و خلیل‌اللهی با عنوان «خوانش اکوفمینیستی رمان اندوه جنگ با تکیه بر رابطه فرهنگی و نمادین» (۱۳۹۶) نمونه‌ای از نقد علمی با چنین رویکردی را عرضه کرده‌اند. همین نویسنده در مقاله دیگری با عنوان «نقد اکوفمینیستی داستان آبی‌ها» (۱۳۹۷) داستان کوتاه آبی‌ها از منیرو روانی‌پور را با این رویکرد تحلیل کرده است. می‌توان گفت مبسوط‌ترین کار مقاله مسیح ذکاوت با عنوان «درآمدی بر بوم‌فمینیسم، مطالعه موردی دو دوست

و دیلینگ دیلینگ» (۱۳۹۷) است که در آن نویسنده ضمن معرفی اکوفمینیسم، دو داستان ادبیات کودک ایران را بر اساس این رویکرد تحلیل کرده است. بهزاد پورقریب در مقاله «نقد فمینیستی بوم‌گرای رمان جای خالی سلوچ» (۱۳۹۷) به بررسی اکوفمینیستی این اثر دولت‌آبادی پرداخته است. پارساپور هم‌چنین در مقاله «خوانش اکوفمینیستی داستان زنان بدون مردان» (۱۴۰۰) نمونه‌ای دیگر از تحلیل اثری ادبی با این رویکرد را عرضه کرده است.

دل فولاد از منظرهای مختلف تحلیل شده است. فرشته رستمی در مقاله «زیبایی شناسی دریافت در دل فولاد» (۱۳۸۹) به بررسی رمان بر اساس استراتژی خواننده محور ولفگانگ آیزر پرداخته است. صدف گلمرادی در «نقد جامعه شناختی سرمایه‌های اجتماعی فرهنگی زنان در رمان دل فولاد بر اساس نظریه انواع سرمایه پیر بوردیو» (۱۳۹۴) خوانشی جامعه‌شناسانه از رمان داشته است. فرشته ناصری در «تحلیل فمینیستی رمان دل فولاد» (۱۳۹۹) به تحلیل رمان بر اساس نقد روانکاوانه یونگ پرداخته است. تاکنون دل فولاد با رویکرد اکوفمینیستی تحلیل نشده است و پژوهش حاضر گامی نو در این راستا است.

۱-۴. مبانی نظری اکوفمینیسم

واژه بوم فمینیسم^۱ را نخستین بار فرانسیس ایوبن^۲ در کتاب فمینیسم یا مرگ در ۱۹۷۰ میلادی به کار برد. «بوم فمینیسم ترکیبی از واژه‌های اکولوژی^۳ و فمینیسم است. فمینیسم به عنوان یک مکتب فکری کمابیش در میان اهل علم شناخته شده است. بوم‌نقد نیز از جمله مباحث جدید ادبی است که کمابیش با آن آشنا هستیم. بوم‌نقد پس از فراهم شدن بستر تاریخی مناسب در دهه ۱۹۹۰ میلادی به عنوان رویکردی مستقل و نوین نهاده شده. این اصطلاح توسط ویلیام روکرت^۴ ابداع شد. نقد بوم‌گرا به رابطه ادبیات و محیط فیزیکی می‌پردازد. در این نقد ضمن بررسی رابطه انسان و طبیعت در ادبیات، به چگونگی بازتاب مسائل زیست‌محیطی و پدیده‌های طبیعی در آثار ادبی در دوره‌های تاریخی و مناطق مختلف جغرافیایی پرداخته می‌شود» (پارساپور، ۱۳۹۱: ۷).

«از اوایل دهه ۱۹۷۰ میلادی بسیاری از فمینیست‌ها، به ویژه فمینیست‌های طرفدار محیط زیست با

1. Ecofeminism
2. Francoise d Eaubonne
3. Ecology
4. William Rueckert

دفاع از نظریات رز مری را تر بیان داشته اند که محیط زیست یک موضوع فمینیستی است» (وارن، ۱۹۹۱: ۱). در باورهای اسطوره‌ای بیشتر ملت‌های جهان از جمله در ادبیات فارسی، زمین زن و آسمان مرد دانسته شده است و شاید بتوان دلیل این امر را بارور شدن زمین به وسیله باران دانست. فمینیست‌های بوم‌گرا بر اساس این نگاه جنسیتی به زمین، ظلم به زمین را با ظلم به زن در طول تاریخ همراه دیده‌اند و بر این باورند که مردان همان‌طور که خود را مالک زنان خویش می‌دانستند و با آن‌ها هرگونه که می‌خواستند رفتار می‌کردند، درباره زمین نیز نگرش و رفتار مشابهی داشتند. همان‌طور که وارن (وارن، ۱۹۹۱: ۱) در مقاله‌اش اشاره می‌کند: «نشان مهم فلسفه اکوفمینیسم این است که فمینیسم را به چالش بکشد تا موضوعات زیست محیطی را جدی بگیرد، همچنین فلسفه محیط زیست را به چالش بکشد تا فمینیسم را بیشتر ارج نهد و در نهایت اکوفمینیسم فلسفه را وامی‌دارد تا به گونه‌ای جدی‌تر به هر دو مورد فمینیسم و محیط زیست بپردازد».

«در مورد تفسیر رابطه زن- طبیعت دو دیدگاه عمده وجود دارد. دیدگاه نخست بر این اعتقاد است که این رابطه‌ای بیولوژیکی و روانشناختی است. به عبارت دیگر، ارتباط زن با طبیعت ناشی از ابعاد بیولوژیکی و روانشناختی وجود آن‌ها و حاصل شباهت این وجوه می‌باشد. بنابراین، این دیدگاه به جوهرگرایی تمایل دارد. ازدیگر سو، دیدگاه دوم رابطه زن- طبیعت را به شکل رابطه‌ای اجتماعی و فرهنگی تفسیر می‌کند. بدین معنی که، ارتباط زن با طبیعت نه یک ارتباط ذاتی و جوهری، بلکه صرفاً ارتباطی است که در طول زمان در بستر اجتماع و فرهنگ شکل گرفته است و کاملاً مستقل از جوهر و سرشت زنانگی و طبیعت است. اکوفمینیسم جوهرگرا به دلیل تقلیل‌گرا بودن مورد انتقاد قرار گرفت. زیرا تفسیر گروه‌های مختلفی که غیریت به آن‌ها نسبت داده می‌شود (قومیت‌ها، نژادها و...) با تکیه بر ذات و سرشت مشترک و جهان شمول قابل توضیح نیست» (ذکاوت، ۱۳۹۷: ۵۸).

آن‌چنان که وارن (۱۹۹۱: ۱۲) می‌نویسد: «نقطه آغاز اساسی برای فلسفه بوم‌فمینیسم این است که تحکم و چیرگی بر زنان، دیگری و طبیعت با هم مرتبط و نادرست است و باید از بین برود» آنچه در باب بوم‌فمینیسم به صورت مختصر بیان شد، شناختی کلی از این نظریه جامعه‌شناسی به دست داد. در چند دهه اخیر روی‌آوری به مطالعات میان‌رشته‌ای^۱ رشد چشم‌گیری داشته است و تحلیل

متون ادب فارسی با استفاده از رویکردهای نوین بسیار گسترش یافته است و موجب بازخوانی آثار ادب فارسی با نگاهی تازه شده است. تحلیل اکوفمینیستی یکی از این رویکردهاست.

از آنجا که رویکرد تحلیل در این مقاله اکوفمینیسم فرهنگی خواهد بود و به تناسب بخش‌هایی از داستان از منظر اکوفمینیسم اجتماعی نیز تحلیل خواهد شد؛ پیش از ورود به بحث تحلیل رمان، لازم است دو رویکرد فرهنگی و اجتماعی اکوفمینیسم که در تحلیل‌های ادبی بیشتر مورد استفاده است به صورت خلاصه تعریف شود. وال پلاموود^۱ دو شاخه اصلی اکوفمینیسم را تحت عنوان اکوفمینیسم فرهنگی و اجتماعی مطرح می‌کند که تفاوت دو گرایش به چگونگی نگرش آن‌ها به ارتباط میان دو مفهوم زن و طبیعت بر می‌گردد. اکوفمینیسم فرهنگی تمایل دارد زن و طبیعت را در پیوند با همدیگر مطرح کند؛ زیرا معتقد است زنان با توجه به ویژگی‌هایی که دارند از نظر شناختی درک ویژه‌تری نسبت به طبیعت در مقایسه با مردان دارند (پلاموود، ۱۹۹۳: ۴۹). «عناصر طبیعت مثل درختان و جنگل‌ها از نظر اکوفمینیست‌های فرهنگی، پدیده‌های فمینیستی هستند، چراکه مثل خود زمین ویژگی باروری دارند. یعنی اکوفمینیسم فرهنگی نوعی رابطه ذاتی میان طبیعت و زن برقرار می‌کند که هم در فرهنگ و هم در ویژگی‌های بیولوژیکی ریشه دارد. در مقابل اکوفمینیسم اجتماعی به شبکه اجتماعی و روابط قدرت در طول تاریخ توجه می‌کند که کم‌کم در ساختار اجتماعی و روابط فردی نهادینه شده است. اکوفمینیسم اجتماعی اکوفمینیسم فرهنگی را نوعی تقلیل‌گرایی تلقی می‌کند» (عنایت و فتح زاده، ۱۳۸۸، ۵۰).

۲. تحلیل *دل فولاد* با دیدگاه اکوفمینیستی

در خوانش رمان *دل فولاد* با رویکرد اکوفمینیستی گاه مؤلفه‌های موجود واقعی هستند و گاه با تصویرسازی‌های زیبای روانی‌پور، نمادین. نمادهایی چون درخت نارنج، دیکتاتور، دختران مجرد سال دار و... که به تک‌تک این نمادها در ادامه این نوشتار خواهیم پرداخت. *دل فولاد* از جمله آثاری است که روانی‌پور دغدغه‌های یک زن شهری را در آن به رشته تحریر می‌کشد. زنی که با تمام وجود در تکاپو است تا بتواند سختی‌های زندگی در یک جامعه مردسالار را بر خود هموار سازد و در همان حال در تلاش برای ارتقای خود باشد.

۲-۱. معرفی منیر و روانی پور و خلاصه‌ای از پیرنگ داستان

منیر و روانی پور متولد ۲ مرداد ۱۳۳۳ بوشهر است. او خالق آثار مشهوری چون *اهل غرق*، *دل فولاد*، *شب‌های شورانگیز*، *کولی کنار آتش*، *کنیزو*، *سنگ‌های شیطان*، *سیریا سیریا* و... است. وی از جمله نویسندگانی است که تلاش می‌کند اندیشه‌ها، باورها، اندوخته‌ها و در یک کلام حاصل تجربیات زیسته خود را در قالب داستان‌هایش با مخاطبان‌ش در میان بگذارد. «مشکلات زندگی مردم جنوب و یاد گذشته و دوران کودکی و زادگاهش، به همراه چشمزدهایی سیاسی و اجتماعی از مشغله‌های قلم اوست» (تسلیمی، ۱۳۸۳: ۲۴۶). او نهایت تلاشش را برای کاربرد عناصر طبیعی در داستان به کار می‌برد؛ نیز همواره در حال پروراندن قهرمانان زن در داستان‌هایش است. دغدغه‌های روانی پور تقریباً در تمام داستان‌هایش یکسان است؛ بیشتر از دو سوم این دغدغه‌ها را در شخصیت‌های زن داستان‌ش نمایان می‌کند. او در نوشته‌هایش از عناصر طبیعی و بومی به وفور استفاده می‌کند. دغدغه‌های او به عنوان یک زن، زنی که در جنوب ایران به دنیا آمده و نگاه و رفتار حقارت بار به زن را با گوشت و پوست و استخوان لمس کرده، سبب شده است که زنان محوریت داستان‌های او را شکل دهند. زن بومی در داستان‌های او، زن ستم‌پذیر و ناآگاه از حقوق فردی و اجتماعی است. زنان داستان‌های شهریش نیز همچنانند اما اندکی پیچیده‌تر، خسته‌تر و تنهاتر.

روانی پور در داستان *دل فولاد* (چاپ اول ۱۳۶۹) به روایت زندگی زنی شیرازی به نام افسانه سربلند می‌پردازد. خلاصه داستان این است که افسانه شبی به دلیل رفتارهای ناشایست همسرش از جمله قماربازی و این که او در قمار آن شب افسانه را می‌بازد (گویی زن کالایی است که می‌توان آن را در قمار باخت) سراسیمه از خانه بیرون می‌زند و تمام شب را در کوچه باغی زیر درخت نارنجی سپری می‌کند. افسانه صبح به خانه پدرش می‌رود و همسر قمارباز بی‌آن که واقعیت را به پدرش بگوید، به او افترا می‌بندد که از خانه گریخته است. افسانه مورد بی‌مهری و ضرب و شتم پدر قرار می‌گیرد. بعد از این حادثه افسانه، که شخصیتی پویا در داستان دارد، به عنوان زنی تحصیل کرده و نویسنده به تهران می‌آید و در آن‌جا مشغول به کار می‌شود. او پس از سال‌ها زندگی در تهران و تجربه حوادثی گوناگون، به شیراز برمی‌گردد.

۲-۲. مؤلفه‌های اکوفمنیستی در *دل فولاد*

۲-۱-۲. یکسانی زن و درخت نارنج

با نگاه بوم فمینیستی به رمان، از همان سطرهای آغازین، مؤلفه های این رویکرد آشکارا به چشم می آید. اولین و مهم ترین مورد که باید به آن پرداخت درخت نارنج است. نارنج در باورهای عامیانه مردم شیراز نمادی از زنانگی است. این نماد را به شکل واضح در قصه عامیانه دختر نارنج و ترنج می بینیم (امیری و سادات شریفی، ۱۳۹۵: ۶). در ادبیات جهان نیز نارنج، نماد پاکی و دوشیزگی است. یکی از نمونه هایی که اکوفمینیست ها برای نشان دادن وابستگی زن و طبیعت و به ویژه زن و درخت به آن استناد می کنند، «جنبش چیپگو» است. در ۱۹۷۴ میلادی، ۲۷ زن روستایی در شمال هندوستان با در آغوش گرفتن درختان جنگل، مانع قطع آن ها به دست چوب بُرها شدند. می توان گفت در *دل فولاد* موضوع «این همانی زن و درخت» بن مایه اصلی داستان است. ذهن و زندگی زن به نوعی با درخت گره خورده است. «درخت در نماد پردازی اسطوره های جهان، نماد زن است. از این رو تصاویر درختان، غالبا به شکل زن و یا همراه با زن ترسیم شده است؛ زنی که ریشه در زمین دارد» (پورخالقی، ۱۳۸۰: ۹۳). یادکرد این نکته نیز لازم است که این احتمال وجود دارد که با توجه به این که «انسان به سبب پیدایش نخستین نوع یا جفت خویش از گیاه و توتم شدن گیاه، خود را با گیاه یکی می پندارد» (آیدنلو، ۱۳۹۸: ۱۱۷)، زمانی که ساختارهای جامعه از زن سالاری به مردسالاری تغییر پیدا کرده است، این مضمون یکسان بودن گیاه و انسان به یکسان انگاری گیاه و زن انجامیده است، تا تسلط مرد بر این هر دو نمایانده شود.

اکنون لازم است به ترتیب توالی حوادث در داستان این موضوع بررسی شود. در ابتدای داستان که سخن از فرار افسانه از منزل همسرش است، یگانگی زن و درخت نارنج را به صورت آشکار می بینیم. نویسنده به درخت نارنج کز کرده در خودش اشاره می کند و از زبان زن شخصیت اصلی داستان بیان می کند: «می دانست که می خشکد و می دانست که درخت نارنج خشکیده است» (روانی پور، ۱۳۷۱: ۷). به بیان دیگر هم زن شخصیت اصلی داستان و هم درخت نارنج در آن پیش آمد هم زمان می خشکند. می توان چنین تفسیر کرد که تعبیری یکسانی که راوی (افسانه) برای ناراحتی خودش پس از فرار از منزل همسری که به او افترا بسته است و برای درختی که شب فرارش را زیر آن سپری کرده است، به کار می برد، بهترین وجه برای نشان دادن این همانی زن و درخت است. یعنی از همان شب که افسانه از جانب پدر و همسر مورد اتهام واقع می شود و خشونت این دو مرد بر وی اعمال می شود، زن و درخت

با توصیف نمادین روانی‌پور به نوعی خشک می‌شوند. خشک شدن درخت رویدادی واقعی است و خشک شدن زن می‌تواند کنایه از به‌دردسر افتادن و نابارور شدن زن باشد. راوی با تحلیلی نمادین از اشک‌های فراوان افسانه به عنوان دلیل خشک شدن درخت یاد می‌کند. آب‌نمک اشک چشم افسانه به صورت فیزیکی خشکی درخت را سبب شده است؛ و از سویی می‌توان چنین استنباط کرد که درخت همزاد با زن، درد نهفته در اشک‌های زن را دریافته و بنابراین همچون زن داستان خشکیده و پلاسیده شده است. در آن اتفاق تنها به افسانه ظلم نمی‌شود، بلکه مادرش نیز مورد ستم قرار می‌گیرد؛ یعنی به دلیل افترای همسر افسانه، پدرش او و مادر را مورد ضرب و شتم قرار می‌دهد. جالب اینجاست که افسانه خود را مقصر می‌داند: «مادرم مرده، وقتی زیر درخت نارنج آب نمک ریختم، مرد. توی یکی از نارنج‌ها خانه داشت و همان‌جا توی خانه خودش خشک شد و پلاسید. بیچاره خسته بود» (همان، ۱۳۷۱: ۳۲). این تصویرزیا که روانی‌پور آفریده، به گونه‌ای نمادین بیانگر این‌همانی زن و درخت است. همین این‌همانی است که سبب می‌شود با ظلم پدر افسانه^۲ به او و مادرش، همزمان افسانه، مادرش و درخت نارنج همزاد با زن خشک شوند. همانگونه که پیش‌تر اشاره شد خشک شدن درخت رویدادی واقعی است و خشک شدن افسانه صورتی نمادین دارد؛ خشک شدن مادر نیز بیانی نمادین از مرگ اوست. نکته در خور یادکرد این است که در این بخش داستان دو گونه واکنش از جانب دو زن (افسانه و مادرش) در تقابل با فرهنگ مرد سالار دیده می‌شود: مادری که ظلم را تاب نمی‌آورد، تسلیم می‌شود و با درخت نارنج خشک می‌شود و می‌میرد؛ و افسانه که بر خلاف مادرش در آن شرایط بحرانی خود را نمی‌بازد و خودخواسته هنجارهای فرهنگی را می‌شکند و در مسیر آگاهی قرار می‌گیرد. او تلاش می‌کند تا شناخت جدیدی از خود، شخصیت و جامعه‌اش داشته باشد و با مهاجرت به تهران و کار فرهنگی، جانی دوباره می‌گیرد. افسانه با این دوباره زیستن در پی تعریف موجودیتی و رای آن موجودیتی است که جامعه مردسالار برای او تعریف کرده است. در چنین جوامعی همواره طبیعت زنانه زیر سلطه فرهنگ مردسالار کم‌رنگ می‌شود؛ و افسانه با وجود ترس از قضاوت جامعه که در چنین فرهنگ‌هایی از آن گریزی نیست، آگاهانه تلاش می‌کند تا هنجارهای فرهنگی را در هم شکند و در این راستا زندگی جدیدی را در مکانی جدید شروع می‌کند.

۲-۲-۲. تفکر مردسالار و تأثیر آن بر قضاوت‌های افراد در جامعه (تحلیل این تفکر با مثالی نمادین در داستان)

در فضای داستانی *دل فولاد*، بارها تفکر غالب مردسالار سبب نگرانی افسانه به عنوان یک زن از قضاوت جامعه می‌شود؛ به ویژه به این دلیل که او زنی است که طلاق گرفته است و تنها زندگی می‌کند. افسانه در تلاش برای مبارزه با این تفکر غالب است. دلیل طرح این مورد در ذیل مؤلفه‌های اکوفمینیستی این است که روانی‌پور برای نشان دادن آزار این اندیشه غالب، بار دیگر زن و درخت را همزمان متأثر می‌گرداند و نیز برای نشان دادن غلبه این اندیشه مردسالارانه دوباره از ترکیب نمادین آب‌نمک استفاده می‌کند. آب نمکی که سبب خشکی زن و درخت همزادش می‌شود؛ آب نمکی که در ابتدای داستان همان اشک‌های افسانه است که در اثر ظلم پدر و همسر سرازیر می‌شود، درخت نارنج را می‌خشکاند و سبب خشک و بی‌روح شدن افسانه می‌شود. در این بخش داستان آب‌نمک ترکیبی نمادین برای نشان دادن قضاوت زنی متأثر از اندیشه‌های غالب مردسالارانه است که سخنان تلخ و نیشدارش افسانه و درخت را اذیت می‌کند.

تنها زندگی کردن افسانه نه تنها از جانب مردهای داستان بلکه حتی به گونه‌ای زجرآور از دید بیشتر زنان نیز جرمی برای او محسوب می‌شود. در بافت فرهنگی مردسالار حاکم بر داستان، زمانی که افسانه به دنبال منزلی جدید می‌گردد، خانمی که افسانه برای اجاره خانه با او تماس گرفته است با طعنه پاسخ می‌گوید که شما هنوز جوانید و او را تهدیدی برای زندگی خودش می‌داند. ماجرا در داستان این گونه توصیف شده است: «زنی که جیغ می‌کشید: «هنوز جوانید...» با صدایی از آب نمک به سویی می‌آمد و برگ‌های درخت نارنج خم می‌شد و آب نمک بالا می‌آمد به صورتش می‌خورد و چشمانش را می‌سوزاند» (همان: ۲۷). این تصویر پرمعنی خشک شدن نارنج و افسانه با آب‌نمک، بیانی نمادین از آزار زن و طبیعت از سوی جامعه‌ای است که فرهنگ غالب آن مردسالاری است؛ به گونه‌ای که زن‌های داستان نیز تحت تأثیر آن فرهنگ با همجنس خودشان برخوردی مناسب و معقول ندارند. بافت اجتماعی و فرهنگی تنهایی زن را جرم می‌داند. جالب این‌جاست که چون زن داستان از نظر فرهنگی شخصیتی تحصیل کرده و رشد یافته است، با ورود به دنیای متمدن و فرهنگی، اثر این گونه برخوردها بر او کم‌رنگ می‌شود. برای نمونه در همین بخش داستان زمانی که افسانه از برخورد آن خانم بسیار ناراحت و متعجب است با سخن منشی که خبر از جلسه نقد کتاب می‌دهد، بی‌درنگ از آن حالت درمی‌آید: «خانم سربلند، جلسه نقد و تحلیل یک ساعت دیگه شروع می‌شه... منشی در را آهسته بست،

جلسه نقد و تحلیل؟ خونی انگار در رگ هایش دوید. جانی تازه گرفت و دید که آن زن، همو که آن سوی سیم جیغ می کشید، با صدایش که از آب نمک بود عقب نشست. پشت میز نشست یادداشت هایش را درآورد. میلی عجیب در وجودش شعله می کشید. هجوم زندگی، هجوم بودن... همه چیز را فراموش کرد...» (همان: ۲۸).

از دیگر برخوردهای نامناسب با یک زن تنها، می توان به نگرانی های «پروین» همسر «مهاجرانی» اشاره کرد که همواره از حضور افسانه با همسرش در نشریه هراس دارد. اما همین که رشد فرهنگی در جامعه روی می دهد و افسانه را به عنوان یک زن مجرد نه مجرم و بلکه یک زن نویسنده منتقد نشان می دهد، اثر آزار جامعه زن ستیز بسیار کم رنگ می شود. (همان: ۲۹). در رمان در مواضع متعدد شاهد تلاش های افسانه برای تغییرات فرهنگی و اجتماعی هستیم. حتی در جلسات نقد و تحلیل کتاب در نشریه هم، در انتقادهایش می بینیم که به دنبال تغییر اساسی فرهنگی و اجتماعی در نوشته های افراد است. جوان نویسنده ای که نظر او را در مورد داستانش می پرسد و جواب افسانه نشان دهنده گونه ای از این تلاش هاست. «جوان نویسنده می پرسد که اگر او بود قصه میراث خواران را چگونه می نوشت؟ جواب سربلند: «من اگر بودم به هر کدام از این دختران پنجگانه اعتقاد سیاسی می دادم...» (همان: ۶۹).

در طول حوادث داستان با رشد شخصیت افسانه که در اثر پیامدهای گوناگون برای او ممکن می شود و به مرور از تسلط مرد و جامعه مردسالار رها می شود، هم زن و هم درخت نارنج جانی دوباره می گیرند. گویی اعتقادات مردسالارانه آب نمکی است که خاک را به شوره زار مبدل می گرداند و سبب خشکی و مرگ زن و درخت می شود و تغییرات فکری و فرهنگی، آب زلالی است که سبب رشد کردن دوباره زن و درخت می شود: «وقتی پای خودت آب نمک ریخته باشی و بخواهی دوباره توجه^۳ کنی چه زوری می برد. چقدر باید آب زلال بریزی و خاک را عوض کنی. و حالا او داشت خاک را عوض می کرد. خاک های شور و نمک خورده» (همان: ۶۴).

۲-۳. دیکتاتور (نماد بارز مردسالاری در جامعه و تقابل آن با زن و درخت نارنج)

دومین نماد داستان شخصیت خیالی دیکتاتور، سمبل تسلط همواره مرد حتی در خصوصی ترین زمان ها بر زندگی زن است، که از همان شب فرار از خانه در افسانه شکل گرفته است. دیکتاتور نمادی از مردانگی است که بر ماهیت زنانه افسانه پوشانده شده و مانع این شده است که زنانگی او شکوفا

گردد. «دیکتاتور در تاریکی ماند. صدای نفس‌هایش را می‌شنید مثل همان روز نفس می‌کشید؛ همان روز که از زیر درخت نارنج بیرون آمد» (همان: ۲۰).

آنچه گاه در انتقاد از زنان جوامع مردسالار مطرح می‌شود، این است که این زنان خود اجازه رشد و بالندگی و به عبارتی سالارشدن را به آن مردان می‌دهند، گویی رفتارهای خودشان سبب این گونه برخوردها از جانب مردان آن جوامع با آنان می‌شود. «گویی مطابق فرض برتری یبولوژیک و ساختاری، وضعیت سلطه آمیز میان روابط زن و مرد، وضعیتی طبیعی قلمداد می‌شود» (صادقی، ۱۳۹۴: ۳۵). روانی‌پور در بخشی از داستان به گونه‌ای ظریف به این نکته اشاره کرده است: «زل زد به دیکتاتور که تنها دیکتاتوری بود در جهان که به همین منظور به دنیا آمده بود و به همین منظور نفس می‌کشید و اصلاً از لفظ دیکتاتور دلخور نبود. خودش به او ستاره داده بود. همین طور که قد می‌کشید و بزرگ می‌شد به او ستاره می‌داد و حالا ستاره‌های روی شانه‌اش زیاد شده بود و قدش آنقدر بلند که سرش به سقف زندگی او می‌خورد» (روانی‌پور، ۱۳۷۱: ۱۹). این که خود افسانه با اطاعت بی‌چون و چرایش از دیکتاتور و با تشویق او و به سخن روانی‌پور با دادن ستاره‌های سرشانه‌اش او را دیکتاتور کرده است، همان ایرادی است که به زن مطیع بی‌چون و چرای این گونه جوامع وارد است. زن جامعه مردسالار آن‌چنان مرد را بر خود مسلط می‌گرداند که در نهایت به گفته روانی‌پور سرش به سقف زندگی او بخورد و این یعنی تسلط بر تمام شئون زندگی زن.

در طول داستان همواره شاهد تقابل دیکتاتور و درخت نارنج هستیم. با مجال ظهور بیشتر دیکتاتور، درخت نارنج کم رنگ تر می‌شود. «دیکتاتور دوباره قد می‌کشید و خانه‌ای که درخت نارنج داشت در ذهنش محو شد» (همان: ۶۹). آن جا نیز که درخت نارنج شروع به شکوفه دادن می‌کند، دیکتاتور در حاشیه قرار می‌گیرد و احساس نارضایتی به او دست می‌دهد و بغض می‌کند و کلافه می‌شود. (همان: ۱۱۳).

یکی از مواردی که اکوفمینیست‌ها مطرح می‌کنند اختلاف نگرش مردان و زنان نسبت به طبیعت و در واقع وجهه زیانبار سلطه مرد بر زن و طبیعت است؛ در بخش‌هایی از داستان این اختلاف نگرش در شخصیت خیالی دیکتاتور و افسانه کاملاً مشهود است. افسانه در پی آب دادن و شکوفا کردن درخت نارنج است و دیکتاتور مانع آن. شخصیت دیکتاتور به عنوان نمادی از مردانگی و فرهنگ مردسالارانه

جامعه، هم ردیف با شخصیت‌هایی همچون پدر و همسر افسانه است. وقتی افسانه کتاب‌های تاریخی پدر را می‌خواند، دیکتاتور قدرت بیشتری می‌گیرد. چرا که حافظه تاریخی ما سرشار از تفکر غالب مردسالاری است و این برای دیکتاتور خوشایند است. «به سراغ کتاب‌های تاریخی پدر رفت و در پستیوی که از آن او شده بود کتاب‌ها را از او گرفت و خواند و دیکتاتور، قد کشید، بزرگ شد» (همان: ۲۰۴). افسانه پس از بازگشت به شیراز، به کوچه باغی می‌رود که شب فرار را در آنجا سپری کرده بود. آن جا در کنار درخت نارنج با دیدن مردی که چشمانش از حدقه بیرون آمده، دچار تهوع می‌شود؛ تهوعی که دیکتاتور در آن دست و پا می‌زند؛ پایانی برای تسلط مرد در داستان و در نتیجه بالندگی زن و درخت. با مرگ دیکتاتور درخت نارنج در زمستان قد می‌کشد (همان: ۲۶۴).

۲-۴. زن، آسمان، درخت و رویارویی دیکتاتور با این سه همزاد

در جای دیگری از داستان سخن از تلاش افسانه برای پیدا کردن خانه‌ای است که بتواند از پنجره‌اش آسمان را ببیند: «باید می‌رفت خانه‌ای با پنجره‌ای رو به آفتاب. آرام و بی‌صدا...» (روانی پور، ۱۳۷۱: ۲۴) و پس از آن هم سخن از وجود آن درخت سرسبز در حیاط منزل جدید و گل‌هایی است که افسانه همواره در حال مراقبت از آن‌هاست. تمام این موارد همه به نحوی یگانگی زن و طبیعت را نشان می‌دهد. اینجا است که تقابلی دیگر میان دیکتاتور (مرد) و زن/ طبیعت دیده می‌شود. در خانه جدید دیکتاتور به عمد به گونه‌ای در چهارچوب پنجره می‌نشیند که افسانه نتواند درخت موجود در حیاط و آسمان و آفتاب و مهتاب را ببیند، آفتاب و مهتابی که همزاد زنند. «دیکتاتور نشسته بود توی پنجره طوری که تمام هیکلش توی قاب بود و انگار می‌خواست کاری کند که او آسمان و مهتاب را نبیند و پنجره تا ابد بسته باشد» (همان: ۱۰۲). پنجره بسته نیز به صورت نمادین نشان از تمایل مرد به قطع ارتباط زن با دنیای بیرون دارد.

۲-۵. زن و ماه

یکی از تصاویر نمادین زیبا که مناسب تحلیل اکوفمنیستی است تصویری است که راوی دل فولاد از ماه پشت پنجره بیان می‌کند؛ گویی ماه زنی است که تا به حال دست مردی به او نرسیده است. در این تصویر درخت نارنجی وجود دارد که از ماه ریشه می‌گیرد. گویی هم ماه و هم درخت رها از سیطره مردان هستند. تصویر بیانگر این است که چون دست مردی هرگز به ماه نرسیده است، هم ماه و

هم درخت ریشه دوانده در آن نورانی تر و بالنده ترند. «فقط یک ماه! و چه سال‌ها که صبور و تنها آن بالا نشسته است و هرگز هیچ دستی به آن نرسیده، دست مردی که آن را بگیرد و نوازش کند، و چه درختی توی ماه هست؟ دید که درخت نارنجی از ماه ریشه گرفت؛ شاخ و برگ داد و نارنج هایش آویزان شدند و پهنه آسمان را گرفتند و روشن کردند» (همان: ۱۰۴). گویی این استقلال شخصیتی است که سبب بالندگی ماه و درخت شده است.

۲-۲-۶. دختر و لزوم ازدواج

از دیگر نمادهای شاخص *دل فولاد* دو دختر مجرد است که در منزل جدید افسانه سکونت دارند. بخش دردناک داستان توصیف این دو دختر از زبان برادرشان سیاوش است. سیاوش برای افسانه تعریف می‌کند که زمانی که مادر این دو خواهر فلج می‌شود، همسرش یعنی جناب سرهنگ حاضر نیست که به زندگی با او ادامه دهد و این زن را طلاق می‌دهد. این بخش نهایت ظلم مرد در حق زن را به خوبی نشان می‌دهد و جالب این‌جاست که این چرخه ظلم می‌چرخد و زن برای جلوگیری از تنها ماندنش سال‌ها این دو دختر را وادار به خیاطی می‌کند و اجازه نمی‌دهد ازدواج کنند. و این در حالی است که بارزترین ویژگی منفی دو دختر انتظار بیش از حدشان برای ازدواج است. میل به ازدواج از مسایلی است که بسیاری از فمینیست‌ها آن را بخشی از ماهیت قطعی زنانه به شمار نمی‌آورند. به ویژه اگر ازدواج زن را محدود به خانه‌داری نماید. سیمون دوبوار معتقد است که ازدواج رشد شخصیتی و آزادی زنان را متوقف می‌کند (دوبوار، ۱۳۸۵: ۲۵۰). با وجود این که ازدواج با این تفاسیر مانع رشد شخصیتی زن می‌شود، اما اسارت این دو دختر در دست مادرستم کشیده نیز، به گونه‌ای دیگر زن توصیف شده در این بخش داستان را از رشد باز می‌دارد.

۲-۲-۷. مرد فارغ از این اندیشه غالب و تأثیرش بر زن و درخت

اگر چه *دل فولاد* سرشار از توصیف‌های اکوفمینیستی درباره ظلم‌های جامعه مردسالار در حق زن و طبیعت (به ویژه درخت نارنج) است، اما روانی‌پور به گونه‌ای هنرمندانه تصویرهایی می‌سازد از مردانی همچون سیاوش پسر صاحب‌خانه که با ملایمتی که در رفتار با زن دارند، سبب آرامش روانی او و نیز بالندگی طبیعت همزاد با زن می‌شوند. در این بخش از داستان با توصیفی هنرمندانه و نمادین زمانی که سیاوش تار می‌زند، هم افسانه از صدای تار لذت می‌برد و هم درخت تچه می‌زند؛ در این تصویر

دیکتاتور در تلاش است تا افسانه صدای تار را نشنود. « صدای تار در اتاق پیچید و سوارکار از اسب پیاده شد و دور خودش گشت، به دنبال صدا بود و صدا معلوم نبود از کجا می آید و درخت نارنجی با صدای تار تچه می زد. دیکتاتور بغض کرده بود و دو انگشت اشاره اش را به طرف گوش های زن می برد تا صدای رویش را نشنود. زن می خندید» (روانی پور، ۱۳۷۱: ۱۱۴). «تا دیر وقت شب صدای تار در خانه می پیچید. دشتی پر از گل و میخک. دشتی پر از از نرگس و صدای پرواز پرنده ها و زنی که در میان گل ها می دوید. وقت کار بود» (همان: ۲۲۲). گویی اگر ارتباط مرد با زن از آن حالت اقتدار و خشونت بیرون بیاید، زن و طبیعت همزمان شکوفای می گردند.

۲-۲-۸. باکرگی و بارداری

در بخش هایی از *دل فولاد* نماد دیگری داریم و آن دختران باکره باردار است. این بارداری در عین باکرگی به نوعی اشاره به بکر بودن زن و طبیعت دارد. و این بکرماندن نیازمند دوری از تسلط مرد است که بر زن و طبیعت ظلم روا می دارد. در واقع باکرگی با پاکدامنی گره خورده است. این موضوع می تواند اشاره به دوشیزه مادران مقدس در طول تاریخ و اسطوره نیز داشته باشد. در اساطیر یونان آرتمیس الهه باروری مظهر پاکدامنی است و در عین حال باکره است. «سردش شد دید که پیر است، موهایش سراسر سفید، عصایی در دست زنگ در خانه شان را می زند در شیراز. نه! زنگ در چهارخانه را می زند، چهارخانه که چهار دختر خوشبخت باکره در آن باردارند و در آن دری روی پاشنه پا می چرخد و دختری باردار و باکره در را به رویش باز می کند» (روانی پور، ۱۳۷۱: ۲۳).

۲-۲-۹. دید جامعه نسبت به زن جداشده از همسر

بخشی از *دل فولاد* که از منظر اکوفمنیسم اجتماعی قابل تحلیل است، آن جایی است که صحبت از نسرين دوست افسانه است که به تازگی طلاق گرفته است. او زنی است که برای به دست آوردن استقلال از همسرش جدا شده است. اما اجبارهای فرهنگی جامعه سبب می شود که نتواند این وضعیت را تحمل کند و دائم در حال شکایت از وضع موجود است. این بخش رمان نشان می دهد که از منظر فرهنگی حضور مرد در زندگی زن آن چنان پررنگ جلوه داده شده است که با وجود تصمیم زن برای تغییر زندگی، در نهایت نمی تواند آن را مدیریت کند و تسلیم همان فرهنگی می شود که در شکل گیری

آن هیچ نقشی نداشته است. «بله، دیگه سیگار هم نمی کشم، می ترسم، از همه می ترسم! مخصوصا از اون پیرزنی که مدام در قاب پنجره ایستاده و رفت و آمدت را مثل دقیق ترین ماشین حساب دنیا کنترل می کنه و اگه قراره از این پیرزن بترسم، چرا از شوهرم نترسم؟» (همان: ۶۱). این سخن نسرین که زنان اطرافش را همسان با همسر می داند و بر این باور است که هر دو استقلال شخصیتی او را گرفته اند، توجیهی برای بازگشت به زندگی متأهلی ای است که به تازگی از آن بیرون آمده است و به گونه ای نشان دهنده تسلط جامعه مردسالار حتی بر تصمیم گیری های شخصی در زندگی است.

۳. نتیجه گیری

دل فولاد روانی پور همچون دیگر آثار او سرشار از نگرانی های این نویسنده برای زنان جوامع مردسالار است. در خوانش *دل فولاد* با رویکرد اکوفمینیستی، چندین مؤلفه در اثر به چشم آمد. برجسته ترین مورد یکسانی زن و درخت نارنج بود که روانی پور در تمام متن در موقعیت های مختلف، مطالب متفاوتی را مبنی بر یکسانی این دو و تأثیرات همزمان ظلم جامعه مردسالار در برهه های زمانی مختلف بر زن و درخت نمایانده است. این تأثیرات با پیوند بسیار زیبا و نمادین زن شخصیت اصلی داستان با درخت نارنج نشان داده شده است. هر جا سخن از ظلم به زن است، درخت نارنج نیز متأثر از آن است و آنجا که ملایمتی در رفتار هست، زن و درخت همزمان می بالند. بررسی داستان و تحلیل بخش های مختلف آن از منظر اکوفمینیستی توان نویسنده در نشان دادن صورت نمادین این ستم را به روشنی می نمایاند. استفاده از نمادهای مختلف در متن داستان واقعیت امرسلطه مرد بر زن و طبیعت را دو چندان کرده است که اگر همین نمادها صورتی استعاره داشت - که مبحثی انتزاعی است - و یا حتی اگر زبان اثر در این مباحث واقعی می بود و نه نمادین، سخن تا این اندازه تأثیرگذار نمی بود. نماد دیکتاتور از این دست است. دیکتاتور در داستان همواره در برابر زن و درخت قرار گرفته است و تسلط او بر زن داستان، آزار زن و درخت را به صورت همزمان در پی دارد. هم چنین در بحث از اکوفمینیسم اجتماعی بیشتر بخش های رمان تسلط جامعه مرد سالار بر زن را از نظرگاه اجتماعی و فرهنگی نمایانده است. خواننده رمان *دل فولاد*، از طریق همزادپنداری با شخصیت اصلی داستان، ستم جامعه مردسالار را درمی یابد و ناخودآگاه ممکن است افسانه و برخوردهای او را در موقعیت های مختلف سرمشق خود سازد. در مجموع می توان چنین نتیجه گرفت که *دل فولاد* با رویکرد اکوفمینیستی تقریبا تمام نمودهای

این نوع نقد را در خود دارد و روانی پور در انتقال اندیشه مقابله با ستم جامعه مردسالار در قالب رمان بسیار موفق کار کرده است.

یادداشت‌ها

۱. ترجمه‌ها از مقالات انگلیسی در متن مقاله از نگارنده است.
۲. در بخشی از رمان تعبیر جالبی به کار رفته است: «پدری که از درخت نارنج چیزی نمی‌دانست» (۲۳) گویی روانی پور با این تعبیر می‌خواهد نشان دهد که مردها شناختی از زنان ندارند.
۳. «تجه» در گویش بوشهری برگه‌های تازه روئیده را گویند.

کتابنامه

- آیدنلو، سجاد (۱۳۹۸)، *نارسیده ترنج*، بیست مقاله درباره شاهنامه و ادب حماسی ایران، تهران: سخن.
- امیری، عاطفه. فرشید سادات شریفی. (۱۳۹۵). «تحلیل شخصیت پری در قصه‌های محلی فارس (مورد پژوهی: قصه‌های تیله مار، دختر ماه و ستاره و دختر نارنج و ترنج)». ادبیات و زبان‌های محلی ایران، سال دوم، شماره ۴، صص ۱-۱۷.
- <https://dorl.net/dor/20.1001.1.2345217.1395.6.4.1.5>
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۱). «بررسی مطالعات جهانی اخلاق زیست‌محیطی و لزوم آموزش مبانی مشترک آن». پژوهش‌های علم و دین، سال سوم، شماره ۲ (پیاپی ۶)، صص: ۲۵-۴۴.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۲). *درباره نقد بوم‌گرا*، ترجمه از مجموعه مقالات انگلیسی، عبدالله نوروزی و حسین فتحعلی، گردآوری، مقدمه و ویرایش: زهرا پارساپور، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، زهرا. ربابه قلی‌پور و خلیل‌اللهی، شهلا (۱۳۹۶). «خوانش اکوفمینیستی رمان اندوه جنگ با تکیه بر رابطه فرهنگی و نمادین». *پژوهش‌نامه زنان*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ویژه نامه فرهنگ، ادب، هنر، صص ۱-۲۱.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۷). «نقد اکوفمینیستی داستان آبی‌ها» *فصل‌نامه پژوهش‌های ادبی*، سال ۱۵، شماره ۶۲، صص ۳۳-۵۰.

پلاموود، وال. (۱۹۹۳). «طبیعت، نفس و جنسیت: فمینیسم، فلسفه بوم‌شناختی و نقد عقلانیت». جان بنسون. *اخلاق محیط زیست*. مترجم: عبدالحسین وهاب زاده. مشهد: چاپخانه دانشگاه فردوسی. صص ۳۱۶-۳۲۵.

پورخالقی چترودی، مهدخت. (۱۳۸۰). «درخت زندگی و ارزش فرهنگی و نمادین آن در باورها». *مجله مطالعات ایرانی*. شماره ۱. صص ۸۹-۱۲۶.

تسلیمی، علی (۱۳۸۳)، *گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران*، داستان، تهران، نشر اختران.

دوبوار، سیمون (۱۳۸۵)، *جنس دوم*، مشهد: توس.

ذکاوت، مسیح. (۱۳۹۷). «درآمدی بر بوم فمینیسم مطالعه موردی دو دوست و دیلینگ دیلینگ». *مجله علمی پژوهشی مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز*. سال نهم، شماره دوم، پیاپی ۱۸. صص ۵۵-۷۶.

doi:jcls.2017.24465.1482/10.22099

روانی‌پور، منیرو. (۱۳۷۱). *دل فولاد، تهران: نیلوفر*.

صادقی، فاطمه (۱۳۹۴)، *جنسیت در آرای اخلاقی از قرن سوم پیش از اسلام تا قرن چهارم هجری*، تهران: نگاه معاصر.

عنایت، حلیمه و حیدر فتح‌زاده (۱۳۸۸)، «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسم». *مطالعات جامعه‌شناسی*، دوره ۲ شماره ۵، صص ۴۵-۶۴.

References

- J. Warren, K. (2002) "Introduction to Ecofeminism"
<http://www.lilithazine.com/articles/environmental/Introduction-to-Ecofeminism.html>
- Pamela, B. J. (2015). "Alice Walker on ecofeminist issues in her fiction": An interview: women's studies. <http://www.tandfonline.com/loi/gwst20>
- Aydenloo, S. (2020). Ferdowsi, Abolqasem- Criticism and interpretation. Soxan Publications. (In Persian)
- Amiri, A.F, Saadatsharifi. (2016). Analysis of fairy character in Fars local stories. Literature and local languages of Iran. Volume. 4. (In persion)
- Parasapour, Z. (2012). "A review of global environmental studies and the need to teach common principles" Elmodin Researches, Vol.2 , pp.625-44. (In Persian)
- Parsapour, Z. R Golipour& Khalilolahi Sh. (2017). "The eco-feminist reading of the novel sorrow of war; With emphasis on the cultural and symbolic relationship", women's studies. Vol. 8, pp.1-21.(In Persian)
- Parsapour, Z. (2019) "Ecofeminist Critique of the Story of "abiha"", Literary Research. 15(62) pp.33-50. (In Persian)
- Plamwood, W. (1993). Environmental Ethics. Translated by; Abdolhosein vahabzadeh. (In Persian)

- Pourkhaleghi Chatroudi, M. (2002). "Tree, Life, Cultural, and symbolic value in beliefs". *Journal of the Iranian Studies*. Vol. 1, 2017. pp. 33-50. (In Persian)
- Taslimi, A. (2005). *Research in Contemporary Iranian Literature, story*. Akhtaran. (In Persian)
- Simone de Beauvoir. (2007). *The Second Sex*. Translated by; Sanavi. Gh, Toos Publications. (In Persian)
- Zekavat, M. (2019). "An Introduction to Ecofeminism: Alternative Ecofeminist Reading of Diling-a Diling Tow Friends. *Journal of Children's Literature Studies*, 9(2), March 2019, pp.55-76.(In Persian)
- Ravanipour, M. (1992). *Dele Foulaad*. Tehran. Niloofar Publications. (In Persian)
- Sadeghi, F. (2016). *Gender in Moral Theories*. Negah-e Moaser Publications. Tehran.
- Enayat, H& Fathzadeh, H. (2010). "Theoretical Approach to Ecofeminism", *Sociology Studies*. 2(5), February 2010, pp.45-63. (In Persian)